

GREY POWER column VU-MC 17-11-15

Het gaat in dit symposium om de stilte die – gemiddeld gesproken – in het leven van ouder wordende mensen meer present is dan daarvoor het geval was. Is die stilte alleen een kwestie van afname en vermindering: arbeid die verdwijnt, contacten die minder in aantal worden, mobiliteit die moeizamer wordt, schaamte en gevoelens van nutteloosheid, en dergelijke? Of kan over die relatieve stilte ook in een andere toonsoort gesproken worden?

Ik denk het wel en doe dat in vijf stappen.

1. Oogsttijd voor wijzen (Picasso)

Allereerst door een aantal befaamd geworden uitspraken van de schilder Picasso (1881-1973, 91 jaar oud) aan te halen. 'Je wordt pas jong als je zestig bent en dan is het te laat.' 'Een schilder schildert om zichzelf leeg te maken van zijn gevoelens en zijn manieren van zien.' 'De ouderdom is een winter voor onwetenden, een oogsttijd voor wijzen.' (Picasso). Ik interpreteer. Picasso ervaart ouderdom als de leeftijd die het eindelijk mogelijk maakt om heftige emoties en conventionele hindernissen achter je te laten.

Zij horen eerder bij de jeugd die zichzelf door die emoties ontdekt, door muren heen gaat maar dikwijls blind is voor alternatieven. Bovendien heeft ze veel energie nodig om heersende conventies te leren kennen en zich ermee te meten. De bevrijding uit die wereld van aandrang en aanpassing kan een mens open en ontvankelijk maken voor wat zich aan hem voordoet. Eigenlijk ontstaat dan pas de ruimte om in de ware zin van die woorden jong en onbevangen te worden. Zo beschouwd kan de ouderdom een 'oogsttijd' worden, al zit er ook een tragisch kantje aan. Onze fysieke vermogens houden geen gelijke tred met onze innerlijke ontwikkeling: 'je wordt pas jong als je zestig bent en dan is het te laat.'

Voor u staat een nog onervaren vijfenzestiger. Ik heb deze uitspraken van Picasso lang geleden gelezen en ze nooit vergeten. Ze spraken me toen aan en doen dat nog steeds. Omdat ze op een creatieve manier spelen met de betekenis van de woorden jong en oud. Omdat ze de schouders ophalen bij de tijd die door klokken en kalenders wordt bepaald. Omdat ze het besef uitdrukken dat het verstrijken van de tijd niet gemeten en berekend kan worden. Het is een in hoge mate innerlijke werkelijkheid die ons hele bestaan doortrekt en ten nauwste samenhangt met onze levenslust, ons levensgevoel, en ook onze levensbeschouwing.

2. De vrolijke gelatenheid van het luisteren (Barth)

Een op het eerste gezicht contrasterende opstelling is die van de theoloog Karl Barth (1886-1968, 82 jaar oud). Hij was één van de meest actieve geesten en productieve schrijvers die de twintigste-eeuwse theologie heeft opgeleverd - overal en altijd aanwezig en zijn keuze bepalend, in theologie en kerk, in de grote ethische en politieke problemen van zijn tijd. Een gids voor velen. Hij schilderde niet, hij dacht en sprak en schreef. Des te meer moest het zwijgen opvallen, dat zijn bestaan toen hij oud werd ging kenmerken. Hij liet zich er, zij het spaarzaam, over uit. Hij beseftte dat hij het niet meer zou kunnen zoals hij het zou hebben gewild, zeker. Maar ook viel het heilige moeten weg. In het spreken van oude mensen ligt onvoldoende van het zoeken, merkte hij op, en teveel van een zich herhalen en een hoe dan ook manifest willen zijn. Maar interessanter dan deze dingen is wat hij zegt over het **willen** zwijgen. Hij wilde minder spreken, niet om tot inactiviteit te vervallen, maar om op een andere manier actief te worden. Hij wilde minder spreken om meer te horen, want luisteren is ook een activiteit. Die opstelling verkoos hij, in wat hij noemde 'vrolijke gelatenheid'.¹

¹ Gegevens ontleend aan Eberhard Busch, *Freiheit und Autorität. Das Generationenproblem in der Sicht des alten Barth*, Zürich: Theologischer Verlag 1976, p.31-34.

Het contrast met de uitlatingen van Picasso is duidelijk. Een zich telkens hernieuwend jong zijn in het eerste geval – zij het dan schilderend, niet sprekend en schrijvend. Een tegelijkertijd vrolijke en gelaten aanvaarding van het behoren tot een oudere generatie in het tweede geval. Al beseft Picasso wel degelijk dat er iets veranderd is: het is ‘te laat’ om echt jong te worden. En al onderstreept Barth dat ‘luisteren’ iets heel anders is dan passief en inert worden.

3. *Vrucht dragende ouderdom (Psalm 92 en Vincent van Gogh)*

Onze samenleving is – zo hoor je vaak zeggen – dermate snel, gehaast en *up to date* geworden, dat de waarde van wat oud is niet meer gezien wordt. Dat geldt – ik noem maar wat voorbeelden waaraan ikzelf merk hoe razendsnel de dingen veranderen, dus ook hoe ongevraagd snel ik zelf verouder – bijvoorbeeld voor opvattingen over de historische en literaire canon, voor de afnemende waarde die aan de Nederlandse taal wordt gehecht, voor het meer en meer verdwijnen van de theologie uit de publieke ruimte. Onze samenleving wordt zo in beslag genomen door wat verandert en nieuw is, maar ook door wat geld oplevert, dat het oude al snel te veel is. Of ook onnodig. Tradities en conventies staan de snelle realisering van doeleinden vaak hinderlijk in de weg. Observaties als deze worden door velen gedaan en genoteerd. Als ze waar zijn, dan moet het veel mensen zwaar vallen om serieus te nemen wat in een psalm staat over de ouderdom die ‘vrucht draagt’, die ‘krachtig en fris’ zal zijn (Psalm 92:14). Oude mensen vertegenwoordigen, om het economistisch uit te drukken, in hun visie nauwelijks ‘human capital’. Ze kunnen aanvankelijk worden ingezet als mantelzorgers, maar zullen in toenemende mate zelf van zorg afhankelijk worden. Een vrucht dragende ouderdom past niet in dat beeld.

Wat er in eerste instantie beter in lijkt te passen is Van Gogh’s tekening van een oude kale man met de ellebogen op zijn knieën en het hoofd in de handen. ‘Worn out’ heet die tekening (1882): opgebruikt, uitgeput, afgetoebd. De man heeft bij wijze van spreken alle deuren en vensters gesloten, bedekt zijn zintuigen, heeft zich in zichzelf gekeerd. Wie zich bij een ‘krachtige en frisse’ ouderdom niets kan voorstellen, zal zijn droefgeestig beeld van oud zijn door deze tekening bevestigd zien. Maar het is nuttig om er wat langer naar te kijken.

Het kan ons al te denken geven dat Van Gogh zelf dit beeld van oud zijn kennelijk niet deelde. Dat blijkt niet alleen uit het feit dat hij deze tekening nog een andere titel meegaf: ‘At eternity’s gate’, op de drempel van de eeuwigheid. Belangrijker is dat de blik van buitenaf, die enkel zwakheid en zieligheid waarneemt, hem vreemd was. Hij probeerde, voortgedreven door wat hijzelf zijn ‘liefde ondanks alles’ noemde, de kracht en de schoonheid in alle dingen en mensen te zien. In één van zijn brieven schreef hij over deze tekening, dat daar een oude man zit te *peinzen*. ‘Wat is zo’n oude werkmans in zijn gelapt bombazijnen pak, met zijn kale kop, toch mooi.’

Ik denk dat Van Gogh – die van nature onaangepaste, die met een hogere, andere blik begiftigde – van harte in zou stemmen met wat iemand eens over zijn eigen ouderdom schreef: ‘Wie oud wordt, gaat meer van het leven houden en zich meer rekenschap geven van wat er nú gebeurt. Ouder wordend, ben ik erop vooruit gegaan: ik hecht meer waarde aan het heden’ (G.Delaunay).

Wat betekent dat? Het betekent dat die negatieve beelden van ouderdom op een grote vergissing berusten, een vergissing waarvan mensen lang voordat zij oud zijn het slachtoffer zijn geworden. Ik bedoel de vergissing dat alleen de toekomst waarde zou hebben, dat het verleden en heden er niet toe zouden doen. In veel gevallen wordt er een tweede vergissing mee verbonden: de vergissing dat het erop aankomt de dingen te veranderen, niet erbij stil te staan en ze met een ‘liefde ondanks alles’ waar te nemen. Wie de tijd van zijn leven op deze manier functionaliseert, houdt aan het eind weinig anders over dan ‘worn out’ te zijn. De dimensies van de oogst van onbevangenheid (Picasso), het vermogen om te luisteren (Karl Barth) en het ongebonden ‘peinzen’ (Van Gogh) doen er dan niet toe. Ze vertegenwoordigen niet veel meer dan evenzovele verliesposten. En de frisse en groene ouderdom van Psalm 92 vormt dan een van de vele illusies waarmee heilige boeken nu eenmaal vol staan.

Ik wil daar niet aan mee doen, dat zal duidelijk zijn. Uit wat hier gezegd wordt haal ik ten slotte twee dingen in het bijzonder naar voren: de kritiek op de blik van buiten af en de onderstreping van de waarde van het verleden en heden.

4. *Tegen de blik van buiten af (Renate Rubinstein)*

Ik doel hiermee, positief gesproken, op het waarachtig deelnemende kijken, dat is: het kijken als met de ogen van die ander naar wie je kijkt, of, religieus gesproken, het kijken als met de ogen van God voor wie (zoals in Psalm 38 gezegd wordt) geen verlangen en geen zucht verborgen zijn. Die mogelijkheid van kijken is treffend beschreven door Renate Rubinstein (1929-1990) in *Nee heb je*, het boek over het proces van haar eigen ziek

zijn (ze stierf aan de spierziekte ms op 61-jarige leeftijd). Ze schrijft daarin over de blik van buitenaf en stelt vast hoezeer die blik de werkelijkheid mist. Want de innerlijke werkelijkheid is een andere. Ik citeer enkele passages:²

“Ik zit voor het raam, het weer is mooi, mijn boek schiet op, mijn humeur is goed. Jij komt binnen en ziet een vrouw in pyjama met een deken over haar knieën. Het is al één uur, ze heeft nog niet ontbeten, in geen dagen is ze buiten haar huis geweest. Onhandig staat ze op, ze strompelt op stijve benen, ‘zilig’ denk je, ‘ze is zilig’. Maar jouw waarheid is de mijne niet, ik ben geconcentreerd op een alinea die in jouw hoofd niet omgaat.”

Met mij hebben ze, denk ik, wel te doen als ik zo voetje voor voetje de trap oloop, de leuning vasthoud, mijn evenwicht koester en mijn kracht moet bewaken. En zulke aardige gevoelens sla ik niet af, fatsoenlijke mensen hebben ze en verbergen ze. Maar op dat moment zijn ze eigenlijk niet terecht. Ik ben geconcentreerd op de taak waarmee ik bezig ben: de volgende tree. De volgende zin, het volgende goal – mensen die ergens op geconcentreerd zijn, zijn nooit zilig. Als je met ze mee zou leven, zou je het zilig vinden vergaan.

Anders kijken betekent, inderdaad, dat je tekenen van een andere werkelijkheid gaat zien, dat je het leven van die ander, haar of zijn leven in zijn hoogst mogelijke kwaliteit, dient en bevordert.

5. Tegen de terreur van de toekomst (Wei Wang)

Met deze formulering doel ik, positief gesproken, op de waarde die het verleden en het heden hebben. De negatieve kwalifikatie van ouderdom – als een slotfase van minder, minder, minder – gaat altijd gepaard met een overwaardering van de tijdsdimensie toekomst. De filosoof Paul van Tongeren noemde dit één van de pathologieën van de tijd die ons in de greep kunnen krijgen. We kunnen ons opsluiten in het verleden en in vormen van ressentiment; we kunnen ons ook laten obsederen door toekomst. En in beide gevallen ontkennen we dat onze tijd beperkt is en verstrijkt – in het geval van de toekomst bijvoorbeeld door het ideaal van een eeuwige jeugd te huldigen. ‘Er is voor ons een beperkte tijd. Wij weten niet hoe lang die tijd zal zijn, we weten slechts dat die beperkt is. En dat is precies wat de eeuwige jeugd ontkent of zou willen ontkennen.’³ Tegenover deze terreur van de toekomst hebben de wijzen van alle eeuwen altijd geattendeerd op de onuitputtelijkheid van het heden. We openen daarvoor in een houding van onbezorgdheid die de nuttelosheid op waarde weet te schatten. We vinden die wijze adviezen in de Bergrede, bij Spinoza, in de boeken van het taoïsme en het zenboeddhisme.

Om dit toe te lichten citeer ik uit de poëzie van de Chinese dichter en schilder Wang Wei (699-759). Hij leefde in de achtste eeuw gedurende de Tang-dynastie, één van de gouden eeuwen in de Chinese cultuurgeschiedenis. Hij bekleedde hoge posities in de wereld van het bestuur, verwierf zich tijdens zijn leven al grote faam als schilder en dichter en wijdde zich in het laatste deel van zijn leven aan het zen-boeddhisme. Dit is één van zijn ongeveer vierhonderd bewaard gebleven gedichten:

Antwoord aan onderprefect Zhang

*In mijn late jaren ga ik van stilte houden,
wereldse zaken gaan me niet meer aan het hart,
tot mijzelf gekeerd heb ik geen groter plan,
ik denk slechts aan teruggaan naar het oude bos.
de dennenwind blaast mijn kleren los,
de bergmaan tokkelt op mijn citer,
jij vraagt me naar de zin van falen en succes,
de vissers zingen aan de steile oevers.⁴*

² R. RUBINSTEIN: *Nee heb je. Notities over ziek zijn* (Amsterdam 1985); citaten op pagina 61 en 52.

³ Paul van Tongeren, *Over het verstrijken van de tijd. Een kleine ethiek van de tijdservaring*, Nijmegen: Valkhof Pers 2002, p.62.

⁴ Vert. Daan Bronkhorst, in: Daan Bronkhorst en Nick Verouden, red., *Het museum van de poëzie: Stilte. 133 wereld dichters*, Amersfoort: Bekking & Blitz 2015, p.133.